

előadás, a középkorban a diktálás, míg a humanista mester kérdez, dialógusra ösztönöz. „A humanisták élete nem más, mint folytonos kollokvium” – írta teljes joggal Eugenio Garin:³ néma dialógus az antik szerzőkkel, eszmecsere az élő társakkal, levél útján való beszélgetés a távollevőkkel.

A vitatkozó, beszélgető humanista körök és csoportok hamar rátaláltak a megfelelő elnevezésre: „akadémiá”-nak kezdték magukat nevezni, felújítva annak a közösségnek a nevét, melyet Apollón és a múzsák tiszteletére, vagyis a tudomány és művészet ápolására alapított Platón i. e. 385-ben. S miután a középkori universitas falai közé is kezdtek betörni a humanizmus eszményei, az egyetem jelölésére felelevenítették Arisztotelész híres iskolájának nevét, a „gümnaszió”-t. Míg ez utóbbi a tudományok módszeres oktatásának az intézménye, az akadémia a kötetlen eszmecsere, a szabad vizsgálgódás, a világ titkait fűrésző kutatószemvedély fóruma lett.⁴

A társadalmi és műveltségi feltételek legelőször Firenzében érlelődtek meg az új típusú tudós csoportosulások számára. Elsőként Luigi Marsigli kezdeményezte, már a XIV. század végén, a hét szabad művészettel foglalkozó világi tárgyú eszmecsereket a Santo Spirito-beli cellájában, a humanizmus olyan nagy úttörőinek a részvételével, mint Salutati és Bruni. Egy kései forrás szerint 1427-ben már az „akadémia” szó is előfordul – igaz, egyelőre még nem Platón, hanem Cicero nyomán: állítólag Poggio Bracciolini említette „Academia mea Valdarnina” néven tudós barátainak azt a kis közösséget, mely nyaranta összegyűlt Terranova di Valdarnó-i vidéki házában.

E nagy jövőjű elnevezést fiatal humanistáknak az a köre állandósította első ízben, mely 1454-től kezdve Alamanno Rinuccini házában jött össze rendszeresen „exercitatio literarum” céljából. Az önmagát Chorus Achademiae Florentiaenek nevező csoport vezető egyénisége hamarosan a Bizáncból menekülő görög filozófus, Argyropulos lett, s a kör érdeklődése is a filozófiára tolódott át.⁵ E téren azonban diadalmas versenytársa támadt a minden korábbi kezdeményezést elhomályosító Academia Platoniciában.

Cosimo de' Medici (az öreg), akit állítólag Gemisthos Pléthonnak a firenzei zsinat alkalmával Platónról tartott előadásai tettek a platonizmus hívévé, 1462-ben careggibeli villáját Marsilio Ficinónak ajándékozta, hogy ő ott a görög filozófus tanulmányozásának szentelhesse minden idejét. Ficino nemcsak maga dolgozott emberfeletti munkabírással, hanem maga köré gyűjtötte kora legkiválóbb elméit (Lorenzo de' Medici, Poliziano, Pico della Mirandola, Cristoforo Landino s annyan mások), összejöveleket szervezve a platóni filozófia kérdéseinek megvitatására. Ficino és köre immár tudatosan visszanyúlt az ókori példaképhez, az antik akadémia egyenes folytatásának, újjászületésének nyilvánítva tudós társaságukat. A korábbi formátlan csoportosu-

lásokhoz képest kezdenek már megjelenni az intézményesülés elemei: a résztvevőket az „academicus”, Ficinót pedig a „princeps Academicorum” megtisztelő titulus illeti meg; megjelennek egy új akadémiái rítus bizonyos elemei: jelképes feliratok, a szokásos „salus in Deo” köszönés felváltása a „salus in Platone” formával; symposionnal való megünneplése november 7-ének, Platon állítólagos születésnapjának és így tovább.⁶

Az akadémiái eszme nem sokáig maradt Firenze privilégiuma. 1464-től kezdve Rómában, Bessarion bíborosnak a via Appián ma is álló házában jön létre egy tudós contubernium Theodor Gaza, Niccolò Perotti, Giovanni Gattis a bíboros által Bécsből idehívott Regiomontanus részvételével. Ezt a társaságot ugyan csak utólag emlegették Academia Bessarioniana néven, de a vele csaknem egy időben, a Quirinale dombján, Pomponio Leto házában alakult Academia Romana vagy másképp Pomponiana már büszkén viselte az akadémia nevet. Az antik világ fővárosának romjai között Leto és társai, Filippo Buonaccorsi, Bartolomeo Platina és a többiek a római tradíció felé fordultak, érdeklődésük középpontjába az archeológia és a római vallás került. Az antik, pogány Róma bűvöletében élve egymást sacerdotes Romanae Academiaenak, előjárójukat pedig Pontifex Maximusnak nevezték, s filozófiai csillaguk az élvezethez való jogot hirdető, ateista Epikurosz volt. Nápolyban Bölcs Alfonz király humanistáinak köréből fejlődött ki 1468-tól kezdve az Academia Pontaniana, előbb Antonio Beccadelli, majd a nagy humanista költő, Giovanni Pontano vezetése alatt. Tevékenysége a klasszikus latin költészet, elsősorban Vergilius tanulmányozására irányult; az 1500 körül, Velencében létrejött Academia Aldina pedig a latin és görög klasszikusok szövegkritikáját tűzte ki célul, az alapítónak, a nyomdász és filológus Aldo Manuziónak a személyes érdeklődésével összhangban.⁷

E XV. századi kezdeményezésekről megállapítható, hogy tevékenységük még nagyon korlátozott volt, munkájukra egy-egy nagy tudósegénység, esetleg mecénás nyomta rá bélyegét, s érdeklődésük is alapítójuk, illetve vezetőjük személyes elkötelezettségéhez igazodott. Összejöveleik színhelye szinte kivétel nélkül az alapító vendégszerető otthona, s ez általános maradt még a következő században is. E formátlan, szervezettől csak alig rendelkező csoportosulások az „akadémia” nevet nem mindig, vagy csak esetlegesen használják: az Academia Platonica helyett szerepel a Platonica familia név is, s az Academia Romana előfordul Sodalitas néven is. Általában rövid életűek, ritkán élik túl alapítójuk vagy vezetőjük halálát. A felsorolt legelső akadémiák is mind hamar elenyésztek: a Platonica a XVI. század elején, az Aldina 1515-ben, a Pontaniana 1523-ban, a Romana 1527-ben. Az akadémiái gondolat azonban ekkorra már meggyökeresedett, s a XVI. században ellenállhatatlan erővel tört utat magá-

nak. „E korszakban az akadémiák a kulturális kohézió legfontosabb központjai” – írja Cesare Vasoli; a XVI. századot „az akadémiák százada”-nak nevezte Dame Frances Yates. Ekkor már valóságos mozgalomról beszélhetünk, különösen a kulturális téren élenjáró Itáliában, ahol 1550 körül már minden jelentős városban van akadémia.⁸

Az akadémiák továbbra is a magánszférában, baráti társaságokból alakultak ki, s a rövid élettartam a mozgalom e virágzó szakaszában is általános maradt. Az egymást követő szervezkedések között azonban már határozott kontinuitás figyelhető meg, amint azt a firenzei példa mutatja.⁹ Alig enyészett el az *Accademia Platonica*, a Rucellai család kertjében, az Orti Oricellariban 1505 táján már új tudóscsoport szerveződik, melynek Machiavelli lesz nevezetes szereplője. De jelen van itt az a Francesco Cattani da Diaceto is, Ficino leghűbb tanítványa, aki a mester halála után néhány évig még megpróbálta összetartani a Careggi-villa már erősen megcsappant gyülekezetét, valamint az a Giambattista Gelli, aki az Orti Oricellari körének szétszóródása után 1540-ben egyike lesz az *Accademia degli Umidi* alapítóinak. Ez utóbbi egy év múlva, Cosimo nagyherceg kívánságára, *Accademia Fiorentina* néven átalakul a világ első hivatalos, állami akadémiájává – amiről még szó lesz –, hogy azután a bürokratikus vezetéssel elégedetlen akadémikusok egy disszidens csoportja 1582-ben megalapítsa a máig fennálló *Accademia della Crusca*t, az anyanyelv kultuszát célul tűző valamennyi modern akadémia példaképét.

De említhetem a padovai akadémiák egymást követő sorozatát is: itt 1540-ben alakul meg az *Accademia degli Infiammati*, annak az Alessandro Piccolomininek az ösztönzésére, aki előzőleg a sienai *Accademia degli Intronati*nak volt egyik vezető személyisége. Az első padovai akadémia lelke Sperone Speroni volt, aki, miután akadémiája 1554 táján ismeretlen okból feloszlott, 1557-ben már újat szervezett *Accademia degli Elevati* néven. Három év múlva ez is megszűnt, valószínűleg Speroni Rómába távozása miatt, de 1564-ben már helyébe lépett az új *Accademia degli Etere*i, a Padovában tanuló Scipione Gonzaga herceg szervezésében. Ez a sok jeles író és tudóst tömörítő társaság, melynek egy ideig Battista Guarini, a *Pastor fido* írója volt a principéje, 1568 után, Gonzaga távozása következtében hanyatlani kezdett, s hamarosan el is enyészett. Ascanio Martinengo apát 1573-ban *Accademia degli Animosi* néven azonban újjászervezi a társaságot, melynek tagjai között a visszaköltöző Sperone Speroni is helyet foglal, személyében is szimbolizálva az akadémiai mozgalom folytonosságát.¹⁰

A szerény kezdetre, a hagyományőrzésre és a folytonosságtudatra a legjobb példa azonban a kissé később keletkezett *Accademia dei Lincei*, ma Olaszország nemzeti akadémiája, melyet 1603. augusztus 17-én egy római arisztokrata

fiatalember, Federico Cesi alapított, három diák barátjával. Célul a természet titkainak a kutatását tűzték ki, s minthogy ez a pápai államban gyanús dolognak számított, szigorú titokban tartották összejöveteleiket a Cesi-palota egyik félreeső szobájában. Bár csak négyen voltak, gondoskodtak az akadémiai kellékekről: statútumot szerkesztettek, jelvényeket készítettek, Cesi principévé választották. E látszólag gyermeteg egyesület nem sokáig működött, mert a szülők rossz szemmel nézték szépreményű fiaik titokzatos mesterkedéseit, s megtiltották összejöveteleiket. 1609-ben Cesi azonban egyetlen megmaradt akadémikus-társával összefogva *Lynceographum* címmel új programot dolgozott ki, s új tagokat kezdett toborozni; rendkívüli sikerrel, mert 1610-ben már köztük van Giambattista Della Porta, 1611-ben pedig Galilei is. A világ első természettudományos akadémiája 1630-ig működött folyamatosan, ekkor Cesi halála, valamint a Galilei-per előszele felbomlását okozta. Több mint száz év múlva, 1745-ben tettek néhány kísérletet a feltámasztására, ez azonban végül is csak 1795-ben sikerült.¹¹

Az akadémiai keletkezésének ez a mozgalomjellege, az akadémiai gondolatnak ez a folyamatos és mindig megújuló jelenléte a kezdeményező országnak, Itáliának a határain túl is maradéktalanul megfigyelhető. Legyen szabad most csak a francia példára szorítkoznom.¹²

A kiindulópont ez esetben is Itália, pontosabban Velence, ahol Aldo Manuzio akadémijával kapcsolatba került a francia követként ott tartózkodó idősebb Baïf, a Pléiade neves költőjének az apja, aki hazatérése után Párizsba hívta az akadémia egyik kiváló görög filológusát, Gerolamo Aleandrót. Ennek tanítványa és barátja lett Jean Dorat, a francia akadémiai mozgalom atyja, aki a párizsi Collège de Coqueret-ben egész tudósnemzedéket nevelt fel. Dorat itteni köre ugyan még nem volt akadémia, de utólag már annak kezdték tekinteni, akár csak a részvételével és tanítványaiából alakult s immár világhírűvé vált költői és filozófiai csoportosulást, a Pléiade-ot. E körnek a tagjai az ifjabb Baïf házában jöttek össze rendszeresen, s ott felolvasták műveiket, s megvitatták azokat. Innen már csak egy lépés volt az első szabályos, intézményszerű akadémia létrehozása 1570-ben Baïf kezdeményezésére. Az ekkor alakult Académie de poésie et de musique már királyi engedély birtokában működött, jóváhagyott statútuma, jegyzőkönyve volt, és néhány éven át a francia szellemi elit igazi központja lett. A Baïf akadémiját pártoló IX. Károly halála után a Lengyelországból hazatérő új király, III. Henrik saját maga szervezett új akadémiát, Académie de Palais néven, jórészt a korábbi akadémia tagjaiból. Ez utóbbi 1576-tól 1579-ig működött rendszeresen, a király mindenkor tartózkodási helyén, olyan illusztris személyek részvételével, mint Ronsard, Pontus de Tyard, Baïf, Bodin, d'Aubigné, Du Perron stb.¹³ Ezek az évek a viszonylagos vallási tolerancia évei voltak Francia-

országban, ezért lehetett egy ideig jelen a kemény hugenotta d'Aubigné is. Az újabb polgárháborúk sodrában d'Aubigné átplántálta az akadémiai eszmét a narvarrai király, a leendő IV. Henrik udvarába, Pau városába, ahol megszületett Du Bartas, Du Plessis Mornay, de Sponde és mások protestáns szellemű akadémiaja. A század utolsó két évtizedében és a következő század elején ezután már Franciaországban is egymás után jöttek létre a magukat akadémianak nevező csoportosulások, illetve akadémiai működést folytató baráti tudóscsoportok, mígnem egyikükből, a Valentin Conrart házában az 1630-as évek elején működő baráti társaságból Richelieu meg nem szervezte az Académie Française-t. E nagy jövőjű intézmény mint merőben új szervezet jött ugyan létre, szervezői azonban tudatosan visszanyúltak a francia akadémiai mozgalom bölcsőjéhez. Az Académie Française létrehozását szentesítő *Lettres patentes* azokat a gondolatokat visszhangozza, melyeket jó nyolcvan évvel azelőtt, 1549-ben Du Bellay fogalmazott meg a Pléiade manifesztumának és programiratának tekinthető híres írásában, a *Défense et illustration de la langue française*-ben.¹⁴

A XVI. században, a mozgalom történetének e második szakaszában az intézményes jelleg még mindig nem kritériuma egy akadémia létezésének. Sohasem vált szabályos akadémivá például az a tudós társaság, mely Padovában Gian Vincenzo Pinelli házában formálódott, pedig Paolo Manuzio 1560-ban az „isten szellemek” (köztük Dudith András) e gyülekezetéről így nyilatkozott: „Ó, mely tökéletes ez a társaság, annyira, hogy megérdemli az akadémia nevet.”¹⁵ Hát még ha tudta volna, hogy később egy Sir Philip Sidney, egy Tasso, egy Galilei lesznek majd a Pinelli-palota vendégei! Nem volt szervezete az Orti Oricellari körének és a Pléiade-nak sem, mégis most már általános a törekvés intézmények létrehozására, hasznosítva – formai vonatkozásban – más jellegű korábbi társaságok, például vallásos konfraternitások példáját. Vagyis statútumokat készítenek, kialakítják a tisztségviselők hierarchiáját, jelképeket (imprézákat), szimbolikus neveket szerkesztenek, ünnepeket állapítanak meg.

A legrégebbi fennmaradt akadémiai szabályzat az 1525-ben Sienában alakult Accademia degli Intronati statútuma, s ezért ezt tartják az első szabályos akadémianak, bár már Giovanni Pontano is szerkesztett törvényeket a róla elnevezett nápolyi akadémia számára, de ezek nem maradtak fenn. Mai szemmel sok furcsaságot találunk ezekben a korai akadémiai szabályzatokban. Így pl. a Baif által szervezett első francia akadémia statútuma megkülönböztetett alkotó tagokat (compositeur) és hallgatókat (auditeur). Az előbbieknél joguk volt előadni, valamint véleményt nyilvánítani, az utóbbiaknak viszont fizetniük kellett azért, hogy jelen lehessenek az üléseken, de hozzászólniuk nem volt szabad. A hallgató tagok élén maga a király állt, neki sem volt joga a szólásra. Ugyanez a szabályzat előírja, hogy komolyabb nézeteltérések esetén az akadémia székhelyétől számí-

tott száz lépés távolságon belül az akadémikusoknak nem szabad egymást sem szóval, sem tettelesen bántalmazni. Az intézményes jelleghez hozzátartozott bizonyos rítusok kialakítása, miként azt már az Academia Platonica esetében láttuk. Míg ez Platón születésnapját, úgy Pomponio Leto Academia Romanája Róma alapításának évfordulóját ünnepelte rendszeresen. Szokássá váltak a tagok (különösen elnökök – princípék) halála alkalmával mondott gyászbeszédék és emlékkiadványok. Jellemző volt bizonyos exkluzivitásra és titokzatosságra való törekvés: nemcsak az akadémiáknak adtak rejtett értelmű, különös elnevezéseket, de maguk a tagok is külön akadémiai nevet kaptak, s ennek megfelelő jelvényt. Így kialakult egy bonyolult s csak a beavatottak által ismert szimbolika, mely nagyon megfelelt a XVI. század második fele, a manierizmus évtizedei ízlésének. Luca Contile, az ismert manierista költő például 1574-ben egy egész értekezést szentelt azoknak az imprézáknak és jelmondatoknak a magyarázatára, melyeket az 1562-ben alapított paviai Accademia degli Affidati tagjai használtak. A szimbolikus elnevezésekre jó példa a híres Accademia della Crusca, a „korpá” akadémiaja, ami annyit jelent, hogy feladata a korpától megtisztítani a lisztet, vagyis az igazi, tiszta toszkán nyelvtől távortartani a nyelvjárási és idegen elemeket. Az Accademia dei Lincei neve is csak akkor érthető, ha tudjuk, hogy a hiúz jelentésű lince szóból képzett melléknévről van szó: linceo annyit jelent mint hiúzi, hiúzszerű, hiúz módra látó (lincei ennek a többes száma). A hiúzról ugyanis az a hiedelem élt, hogy bele tud látni a tárgyak belsejébe is: a linceo tehát olyan kutató, aki a természet láthatatlan rejtelmét is ismeri vagy kifürkészni reméli. Ezek a ma már mosolyt keltő szimbólumok tehát az egyes akadémiaik célkitűzéseit fogalmazták meg a kor szellemének, elsősorban a neoplatonizmus ezoterikus irányának a jegyében. Gyakori a kertszimbolika, mint például az 1540-es években működő piacenzai Accademia degli Ortolani (a kertészek akadémiaja) esetében, ahol az egyes tagok egy-egy kerti növény nevét viselték (pl. Cipolla, Cocomero, Carota stb.), jelvényként pedig Priapus sarlóját választották¹⁶. Máskor egy-egy nevezetes fa, például platánfa volt az akadémia szimbóluma, a lombkoronája alatti árnyas tér pedig egyúttal az összejövetelek színhelye. Láttuk, hogy már a legkorábbi protoakadémiaik esetében is mily gyakori volt, hogy a tudós társaság kertben vagy város környéki, kertes villában tartotta székhelyét és találkozóit. Az intellektuális eszmecsere itt párosulhatott a természet szépségeinek csodálatával és a lélek felfrissülésével, követve ezzel is az antik példát, hiszen az athéni Akadémia is egy város melletti ligetben volt. Még az oly hivatalosnak tűnő Académie Française elnevezése mélyén is ott bujkál a platonizáló kertszimbolika. A nevet ugyanis egy Pierre de La Primaudaye nevű obskurus francia szerzőtől kölcsönözték, aki az 1570-es években így nevezett el egy Angers városában alakult néhány fős baráti társaságot, mely – őt idézem –

„en un jardin ou verger Platonique, autrement appelé académie” (egy platóni kertben vagy gyümölcsösben, más szóval akadémiában) vitatta meg az erkölcs-filozófia kérdéseit. Académie française eredetileg annyit jelent tehát, mint francia platóni liget.¹⁷ Az akadémiái gondolat egyik nagy képviselőjének, Justus Lipsiusnak a szóhasználatában a kert egyenesen az akadémia szinonimája lett: a *De constantia*-ban a kertet – Laskai János fordítását idézem – a Múzsák házának, a Bölcsesség Scholájának és árnyékoszó Akadémiának nevezi¹⁸. A Leidenben körülötte alakult tudóscsoport elnevezése pedig nem más, mint Hortus Lipsii – Lipsius kertje¹⁹.

A tudós intellectuelek spontán szabad akadémiái mozgalmában nagyfokú ideológiai pluralizmus és vallási tolerancia érvényesült. Érthető ezért, hogy korán megjelent az akadémiák és a hatalom konfliktusa. Első ízben 1468-ban, amikor az Academia Romana libertinus és antiklerikális nézeteiről ismert vezető tagjai állítólag politikai összeesküvést kezdeményeztek a pápai hatalom megdöntésére. Egyeseknek sikerült elmenekülniök, többen azonban megismerhették a pápai börtön kínzókamráit; de szerencséjükre II. Pál pápa végül is nem vette komolyan a dolgot, amolyan catilinásdi játéknak tekintve azt; szabadon engedte őket, sőt – szigorú ellenőrzés mellett – engedélyezte további működésüket is, de ezután csak régészettel foglalkozhattak. 1513, a Mediciek restaurációja után az Orti Oricellari köre lett a republikánus ellenzék egyik központja Firenzében – nem véletlen, hogy Machiavelli itt olvasta fel a *Discorsi* készülő fejezetét. 1522-ben innen indult ki a Giulio de' Medici kardinális elleni sikertelen összeesküvés, mely nemcsak a társaság működésének vetett véget, de egyes tagjai ezúttal már a fejükkel fizettek. A Pier Luigi Farnese, Parma és Piacenza fejedelme ellen 1547-ben szervezett összeesküvés részesei pedig az oly ártatlan nevet viselő Kertészek Akadémiája soraiból kerültek ki. Bár ez alkalommal végeztek a zsarnokkal, de azért az akadémiának is befellegzett. Egyes itáliai akadémiák, így az Accademia Parrasiana Cosenzában, az Accademia dei Grillenzoni Modenában a reformációval való szimpatizálás melegágyai lettek; ezek működésének az egyházi hatóságok vetettek véget.²⁰

A kezdődő abszolutizmus világában az akadémiái mozgalom szabadsága lassan lehetetlenné vált. A megerősödő fejedelmi hatalom egyre kevésbé tűrte, hogy az intellektuális elit különböző csoportjai az állam ellenőrzésétől függetlenül szervezkedjenek. Így vált időszerűvé a központi, állami akadémiák létrejötte, pontosabban bizonyos akadémiái csoportok állami intézményekké való átszervezése, míg a többiek fokozatosan a helyi jelentőségű tudományos társaságocskák színvonalára süllyedtek. S ezzel köszönt be az akadémiák korai történetének a harmadik szakasza: a tudósok spontán mozgalmából az akadémia állami intézmény lett. Mint már láttuk, ezt az újítást elsőként a minden demokrati-

kus és republikánus hagyományt kiirtani törekvő Cosimo nagyherceg vezette be az Accademia Fiorentina létrehozásával, a legkövetkezősebben pedig Richelieu valósította meg az Académie Française alapításával. Ez a változás természetesen a tudományos szabadság nagyfokú korlátozásával járt együtt. A francia akadémia statútumainak 21. §-a megtiltja például bármiféle vallási téma megbeszélését; a 22. pedig előírja, hogy politikai és erkölcsi kérdések csak az uralkodó álláspontjával egyező szellemben tárgyalhatók. Az uralkodók gondoskodtak a szigorú ellenőrzésről is. Cosimo nagyherceg személyesen tagja volt az Accademia Fiorentina elnökségének. Richelieu az Akadémia megalakulásakor a tudósok és írók mellé számos vezető állami funkcionáriust nevezett ki az Akadémia első tagjai közé. XIV. Lajos pedig a pénzügyminiszterre, Colbert-re bízta az Akadémia felügyeletét, aki igyekezett megrendszabályozni az akadémikusokat, s ezért elrendelte, hogy rendszeres illetmény helyett minden akadémiai tag, amikor részt vesz egy ülésen, egy zsetont kapjon, amit azután 30 sous-ra beválthattott.²¹

Voltak ennek az államosításnak kétségtelen előnyei is. Most már az állam gondoskodott helyiségről, épületről, fűtésről, szubvencionálta a könyvkiadást. Az akadémiai tagság ezután már nemcsak tudományos, de közéleti rangot is jelentett, s anyagi és jogi előnyökkel járt. A francia akadémia tagjai például közvetlenül a legfelsőbb bírósághoz fordulhattak peres ügyekben. Míg korábban, a mozgalmi szakaszban az akadémiai tagság fogalma meglehetősen laza volt, az új tagok többnyire maguk jelentkeztek, s nem a régiek választották őket, addig most zárt szám és szigorú kiválasztás érvényesül az állami művelődéspolitikai szellemében. 1638-ban az Académie Française megbírálta például Corneille *Cid*-jét (ma azt mondhatnánk, hogy túl barokknak találták), s csak amikor a szerző hajlandó volt már tisztességesen betartani a hármas egység klasszicista követelményét, akkor választották meg taggá, 1647-ben. Később XIV. Lajos mindaddig megakadályozta La Fontaine felvételét, amíg jelöltje, Boileau meg nem kapta a beválasztásához elegendő szavazatot.

Az akadémiaiknak országos intézménnyé, s ezzel bizonyos hatalommal rendelkező szervezetté válása kielezett egy kezdettől fogva lappangó ellentétet. A tudományos élet korábbi hagyományos intézményei, az egyetemek ugyanis rossz szemmel nézték az akadémiai mozgalmat. Fokozódott az ellenézés, amikor az akadémiaik már kezdtek szabályos jogi személyekké válni, s jóváhagyott statútummal rendelkezni. A párizsi egyetem vezetői például éveken át próbálták megakadályozni Baif Académie de poésie et de musique-jének a törvényesítését. Még inkább nőtt a féltékenység, amikor az állami akadémiaik megjelentek. Cosimo nagyherceg ezen úgy segített, hogy elrendelte: az akadémia konzulja, így nevezték az elnököt, legyen egyúttal az egyetem mindenkoros rektora.

A Sorbonne még Richelieu teljhatalmával is dacolva, két éven át sikeresen akadályozta mindenféle jogi kifogásokkal az Académie Française alapítólevelének (*Lettres patentes*) a párizsi parlamenttel való parafálását. Az akadémiai gondolatot azonban nem fenyegette már semmiféle veszély: Európa önálló államai ezután már egymást követve hozták létre nemzeti akadémiaikat.

Jellemző azonban, hogy még ezután is a tudósok magánkezdeményezése, vagyis a spontán mozgalom volt a kiindulópont az akadémiaik létrejöttékor. Az Académie Française-hez hasonlóan az 1660-ban megalakuló Royal Society is egy szűk magántársaságból vált hivatalos akadémiává: 1645-ben előbb Londonban, majd 1648-tól kezdve Oxfordban formálódik ki és szerveződik meg az a tudóscsoport, mely azután 1659-ben Londonba visszatérve magja lesz a királyi társaságnak. A gyökerek persze itt is sokkal mélyebbre nyúlnak vissza: a részben németországi, pfalzi emigránsokból verbuválódó csoportnak „Invisible College”-ként való emlegetése világosan utal az angol akadémiai mozgalom rózsakeresztes eredetére.²² De említsünk egy német példát is: 1652-ben egy német kisvárosban, Schweinfurtban négy orvos olasz minták, elsősorban a Lincei nyomán megalapítja az Academia Naturae Curiosorumot. Ebből a szerény, helyi kezdeményezésből 1672-ben már a Sacri Romani Imperii Academia Naturae Curiosorum lett, közhasználatú nevén a Leopoldina, mely a XVIII. században már mint Kaiserlich Leopoldinisch-Carolinische Deutsche Akademie der Naturforscher működött, s szerzett halhatatlan érdemeket a természettudományok művelésében.²³

Az akadémiai mozgalom két évszázada az akadémiai gondolat tartalmi módosulásának, részben gazdagodásának, részben szegényedésének az időszaka is. A XV. századi humanista jellegű csoportosulások és akadémiai kísérletek kivétel nélkül az újra felfedezett klasszikus ókor irodalmi, eszmei, tárgyi örökségének a tanulmányozására alakultak. A mai tudományos akadémiáknak illik tudniok, hogy bölcsőjüket az a tudományszak rengette, melyet ma ókortudománynak hívunk. Akkor ez persze csaknem a tudományok összességét jelentette, s a kor jelenére irányuló vizsgálatoknak is a bázisa és kiindulópontja volt. Az ókori szövegek tanulmányozásából egyenes út vezetett a tudományok enciklopédikus teljességéhez, mely rányomta a bélyegét a XVI. századi akadémiaik munkásságára. A filológiai kérdések mellett az Academia Aldinában már orvostudományi kérdések is megvitatásra kerültek, az Orti Oricellari körében pedig, Machiavelli jóvoltából a politikatudomány és a hadtudomány is napirenden volt – persze továbbra is a klasszikus szerzőkből kiindulva. A leginkább az Accademia Fiorentina jeleskedett a tudományos érdeklődés kiterjesztésében. Szerencsére ismeretes az 1540–50-es években elhangzott firenzei akadémiai előadások jegyzéke, amely a legváltozatosabb tematikát öleli fel a természettudományoktól kezdve a jog, a

pszichológia, a nyelv és az irodalom stb. kérdéseiig. Előadás hangzott el az anatómiáról, a festészetéről, a planétákról, a szabad akaratról, a szerelemről, nyelvtani és stilisztikai kérdésekről és így tovább. Különösen nagy számban szerepelnek az erkölcsfilozófia tárgykörébe tartozó problémák, melyek a XVI. század második felében a filozófiai érdeklődés középpontjába kerültek. Ez utóbbiak nagy súllyal vannak jelen a korai francia akadémiákban is, különösen III. Henrik palotaakadémiáján. Az Accademia Fiorentina után itt vert leginkább gyökeret az akadémiai tevékenység máig legfontosabb műfaja, a kérdések és hozzászólások által követett akadémiai előadás, a lezione accademica, illetve discours académique. A III. Henrik akadémiáján elhangzott előadások közül számosat, köztük Ronsard beszédeit ismerjük is. Ezek többsége etikai kérdéseket tárgyal, így az intellektuális, illetve a morális erények elsőbbségének a kérdését, de például a Pléiade egyik csillagának, Pontus de Tyard-nak az előadása az ég mozgásáról szólt, s ebben a ptolemaioszi és copernicusi szisztémát hasonlította össze. Az első francia akadémiának, a Baifénak a neve se tévesszen meg bennünket: az Académie de poésie et de musique az újplatonizmus szerint értendő; a költészet itt minden bölcsességnek, a zene pedig a világ harmóniájának a foglalata, a fizikai világot is beleértve; itt is a reneszánsz enciklopédizmusa van tehát jelen.

A XVI. századi akadémiák működésében a legfontosabb újdonság azonban az anyanyelv előretörése a latinnal szemben. A magas irodalomban és a tudományban az akadémiai mozgalom juttatta diadalra a lingua vulgarist minden művelt nemzetnél, s ez talán a legnagyobb érdeme a latinhoz ragaszkodó egyetemekkel szemben. Míg a XV. századi tudós viták még latinul folytak, az Orti Oricellari körétől kezdve az olasz akadémiák áttértek az olasz nyelv használatára, s tevékenységük egyik főiránya a tudományok nemzeti nyelvűvé tétele lett, hogy „valamennyi tudományt a mi nyelvünkön lehessen látni” (che le scientie tutte si potessino veder in nostra lingua) – miként azt az Accademia Fiorentina aktáiban olvashatjuk. Ez persze megköveteli a nyelv kiművelését, a lingua vulgarisnak a klasszikus nyelvek színvonalára való emelését. Ekkor fedezik fel igazán a XIV. századi nagy elődöket, a Dante–Petrarca–Boccaccio triászt, akiknek a nyelve ettől fogva norma rangjára emelkedik. A három nagy költő műveinek tanulmányozása, nyelvük vizsgálata, írásaik interpretációja az Orti Oricellaritól kezdve a Cruscáig a firenzei akadémiák legfőbb munkaterülete. Az Accademia Fiorentinaának immár állami feladata lesz az olasz ortográfia szabályozása s egy grammatika kidolgozása. A programiratot (Ragionamento sopra le difficoltà di mettere in regole la nostra lingua) az a Giambattista Gelli készítette 1551-ben, aki még az Orti Oricellariban kezdte pályafutását. De nem maradnak el az olasz nyelv művelésében a padovaiak sem, ahol az akadémiai mozgalomnak az a Speroni a vezéralakja, aki kollégájával, Tomitanóval együtt a XVI. század leg-

fontosabb értekezéseit írta az olasz nyelv jogairól és értékeiről. A fejlődést Itáliában végül az Accademia della Crusca tetőzi be, mely alapul véve Dante, Petrarca és Boccaccio műveit, létrehozta az olasz nyelv nagyszótárát, egyben a világ első modern nyelvi szótárát. 1591-ben kezdték el a munkát, s a *Vocabolario degli Accademici della Crusca* 1612-ben már meg is jelent 960 nagyméretű oldalon – ma is irigylésre méltó tervteljesítés.

Az anyanyelv kultuszára és kiművelésére az olasz példa hatott ezután mindenfelé. Ludwig von Anhalt herceg ifjúkori firenzei tanulmányútja során ismerkedett meg a Crusca tevékenységével, s ennek példájára alapította azután 1617-ben, Weimarban az első német akadémiát Fruchtbringende Gesellschaft néven, abból a célból, hogy a „felnémet (Hochdeutsche) nyelv a maga helyes mivoltában és állapotában, idegen szavak belekeverése nélkül a lehető legjobban megtartassék” (dass man die Hochdeutsche Sprache in ihrem rechten Wesen und Stande ohne einmischung fremder ausländischer Wort aufs möglichste und thundlichste erhalte) – miként alapszabályai írják.²⁴

Franciaországban a Pléiade-tól kezdve az akadémiai mozgalom szintén zászlójjára tűzte az anyanyelv jogainak kivívását; az egymást követő akadémiai tudománnyal kizárólag anyanyelven foglalkoztak, s a francia nyelv szilárd szabályozása lett az Académie Française első és legfontosabb feladata is. Szabályzatában előfordul ugyanaz a mondat, mint amelyet a Fiorentina irataiból idéztem: a francia nyelvet alkalmassá kell tenni arra, hogy „azon minden művészetet és tudományt tárgyalni lehessen” (de traïter tous les arts et tous les sciences). Ki is dolgoztak egy igényes tervet a francia nyelv és irodalom normáinak létrehozására, mégpedig egy szótár, egy akadémiai nyelvtan, egy hivatalos poétika és egy retorika formájában. Itt már gyengébb volt a tervteljesítés: a szótár csak 1694-ben készült el, a nyelvtan viszont csak 300 év múlva, 1932-ben; a hivatalos retorika és poétika – a francia irodalom nagy szerencséjére – sohasem.

A XVII. századra az akadémiai mozgalom, immár állami támogatással is, túlnyomórészt nyelvművelő-irodalmi irányba fejlődött, s ezzel programja erősen leszűkült a korábbi enciklopedikus érdeklődéssel szemben. A nagy francia polihisztor, Marin Mersenne sajnálkozik is emiatt, s inkább egy Baif-típusú, nyitottabb, széles kitekintésű akadémiát szeretett volna viszontlátni. Ha ilyesmire hosszú ideig nem is került sor, a nyelvi akadémiai mellé a XVII. század elejétől kezdve kezdtek felsorakozni a természettudományos akadémiai: a Lincei, a Royal Society, a Leopoldina. A barokk kor az akadémiai két főtípusát ismeri.

Az európai akadémiai korai történetének e most felvázolt tablójába kell ezek után beillesztenünk az akadémiai gondolat magyarországi jelenlétére, a reneszánsz kori magyar akadémiai próbálkozásokra vonatkozó adatokat. E vállalko-

zás túl merésznek tűnhet, hiszen a XV–XVI. századból nem ismerünk egyetlen magyar akadémiát sem. Láttuk azonban, hogy az akadémiai mozgalom nem korlátozódik csupán a szervezettel, alapszabályokkal rendelkező intézményekre. A korai akadémiai csoportosulásoknak számos egyéb ismervét regisztrálhatunk, s ezek egyikének–másikának a megléte is feljogosíthat már arra, hogy az akadémiai gondolat hazai „őstörténetéről” beszéljünk.

Számításba kell vennünk azt is, hogy a korai akadémiatörténet forrásainak még szerencsésebb országok esetében is csupán a töredéke maradt fenn. A legtöbb korai tudóscsoportról csupán közvetett adataink vannak; említések levelekben, esetleg művek előszavaiban vagy memoárokban. A magánkörnyezetben tartott tudós megbeszélésekről nem maradtak fenn akták, s ha mégis voltak valamilyen feljegyzések, azok őrzéséről hivatásszerűen senki sem gondoskodott. Míg az olyan nagy múltú és évszázadokon át fennálló intézmények, mint a kolostorok, egyetemek gondosan őrizték irataikat, addig még a szabályszerű, intézményesített akadémiák iratainak a megőrzésére sem volt biztosíték. Hiszen többnyire hamar megszűntek, s hagyatékuk elkallódott, vagy csak a véletlenen múlott, hogy valami belőlük fennmaradt. Számos itáliai akadémiáról tudjuk közvetett forrásból, hogy volt szabályzata, de ma már hiába keressük őket. Igen keveset tudunk a korai spanyol akadémiákról, pedig a források igazán nagy bőségben maradtak fenn az ibér félszigeten. Korábbi próbálkozások után, valószínűleg az 1586-ban alakult madridi Academia Imitatoria volt az első szervezett akadémia spanyol földön, de biztos adatok csak az 1591-ben Valenciában létesült Academia de los Nocturnosról maradtak fenn.²⁵ Az első francia akadémiáról csak azért vannak bővebb ismereteink, mert egy XVII. századi kritikus, Guillaume Colletet látta még az akadémia könyvének (amolyan jegyzőkönyvre kell gondolni) néhány lapját Guillaume de Baïfnál, az alapító fiánál, s azok tartalmát megörökítette. De az ifjú Baïfhoz sem egyenes úton került a töredék, a könyvet ugyanis az Académie de poésie et de musique szétszóródása után, a Liga párizsi uralma idején a költő Desportes őrizte, majd tőle természetes fiához került, aki azt pénzszerűen széthasogatta, és darabjait külön-külön eladta; így jutott az egyik töredék egy könyvgyűjtő párizsi cukrászmesterhez, akinél azután az ifjabb Baïf felfedezte, és megszerezte tőle. A véletlenek sorozatának köszönhető tehát, hogy Colletet beszámolhatott az azóta már végleg elkallódott lapok tartalmáról. De még olyan későbbi, és idővel hivatalossá váló akadémia esetében is, mint a német Leopoldina, alig ismerünk valamit a korai idők irataiból, mint-hogy a Schweinfurtban alakult és lassan terebélyesedő kis társaság székhelye jó ideig a tisztségviselők lakhelye szerint változott, s így teljesen esetleges, hogy mi maradt az utókorra. Ismerve a reneszánsz kor magyar írott forrásainak katasztrofális méretű pusztulását, nem túlzás azt mondani, hogy ha létezett volna is a XVI.

században szabályos akadémia Magyarországon, valószínűleg nem sokat tudnánk róla.

Jó lenne persze, ha legalább tudomásunk lenne olyan csoportosulásokról, mely akadémianak nevezte magát! Erre sem számíthatunk, mert a XV. században még Itáliában is éppen csak hogy meghonosodott az új terminus, később pedig az akadémia szó a legtöbb országban más értelmet nyert: az egyetem elnevezése lett. Különösen német területen s általában az Alpoktól északra terjedt el az akadémia szó mint az universitas és a gymnasium szinonimája.²⁶ Magyarországon is a németországi szóhasználat vált általánossá, s a XVI. század közepén már Mátyás pozsonyi egyetemét is Academia Istropolitana néven kezdték utólag emlegetni. A XVI–XVII. század magyar protestáns peregrinusai sohasem universitasokat, hanem akadémiaikat említenek külföldi tanulmányaik színhegyéül, s midőn Apácai Csere János megírja híres memorandumát *A magyar nemzetben immár elvégtére egy Académia feldlítésának módja és formája* címen, akkor nem akadémiaira, hanem egyetemre tesz javaslatot. Szenci Molnár Albert szótárában az akadémia szó magyar megfelelője sem más, mint „hires schola”, s ezért nevezhette Balassi és Rimay Egert „celeberrima militaris academia”-nak, amit Balassi így mondott magyarul: „vitézeknek ékes iskolája”.²⁷ Az akadémia mint tudományos csoportosulást vagy testületet a protestáns körökben a társaság szóval, vagy ahhoz hasonlóval jelölték: Fruchtbringende Gesellschaft, Royal Society, Bél Mátyásnál Litteraria Societas, s még Széchenyi sem a Magyar Tudományos Akadémianak, hanem a Magyar Tudós Társaságnak ajánlotta fel jövedelmét.

Lemondva tehát az akadémia nevezet kereséséről, a magyar előzményeket azokban a XV–XVI. századi tudóscsoportosulásokban ismerhetjük fel, melyeknél kimutatható a reneszánsz kori akadémiai tevékenység egyik vagy másik ismérve. Ilyeneket pedig szép számmal és már igen korán találunk.

A legkorábbi itáliai akadémiai kezdeményezéseket kevés idővel követve, már az 1440-es évek első felében kialakult – igaz, egyelőre még jórészt külföldiekből – az első magyarországi tudós humanista csoportosulás Vitéz János budai házában. Tevékenységéről szemléletes leírást ad a kör egyik prominens tagjának, a lengyel humanizmus atyjaként tisztelt Grzegorz z Sanoknak (Sanoki Gergelynek) az elbeszélése alapján az a Filippo Buonaccorsi, akadémiai nevén Callimachus Experiens, aki mint az Academia Romana egyik elmenekült összeesküvő tagja a lengyel főpap pártfogását élvezte.²⁸ Callimachus az agg Pier Paolo Vergeriőt és a ciprusi költőt, Filippo Podocatarót említi Vitéz és Sanoki mellett a kör tagjaiként, de bátran hozzájuk számíthatjuk az ekkor ugyancsak Budán időző, s Vitézzel szoros kapcsolatban álló másik lengyel humanistát, Mikołaj Lasockit, sőt itt-tartózkodása idején az olasz kora humanizmusnak

Vergerio mellett egy másik kimagasló képviselőjét is, a tragikus végű Giuliano Cesarinét. Vitéz otthona „a tudományok menhelye” (literarum asyllum) volt Callimachus szerint, ahol szónoki és költői versengések, vagyis irodalmi exercitatioók folytak Vitéz bíraskodása mellett, továbbá „assiduae inter eos disputationes erant variaeque interrogationes” – közöttük szakadatlan viták és különböző kérdések (kérdésfelvetések) voltak. Exercitatio, disputatio, interrogatio: az egykorú olasz protoakadémiák tevékenysége is ugyanebből állt, az antik szövegek tanulmányozása és emendálása mellett. Ez utóbbi sem hiányzott Vitéz társaságában: a könyvtárából származó kódexek nagyszámú margójegyzete nemcsak tulajdonosuk erudíciójáról és filológusi munkásságáról tanúskodik, hanem valószínűleg egy kollektív tudósmunka eredményeiről is. A Marcus Manilius *Astronomicon*-ját tartalmazó kódexbe Vitéz maga írta bele, hogy azt Galeotto Marzióval együtt olvasta és emendálta.²⁹ Ez persze már jóval később, 1469-ben, Esztergomban történt: a Vitéz körül kialakult tudósközösség ugyanis – folyton változó személyi összetétellel – tovább folytatta munkásságát Vitéz váradi, majd később esztergomi udvarában is. A váradi könyvtárszobában tartott összejövetelekről Nicolaus Machinensis modrusi püspök emlékezik meg, aki 1463 telét – saját szavai szerint – „gyakran tartózkodva Vitéz nagyszerű könyvtárában, számtalan igen tudós férfiú társaságában, a legvidámabban és legkellemesebben” töltötte.³⁰ Az Esztergomban 1467-ben együtt levő tudósgyülekezetet pedig még az itáliai korai akadémiák is megirigyelhetnék, hiszen akkor Vitéz János, Janus Pannonius, Galeotto Marzio, Regiomontanus, Martin Bylica (Ilkus Márton), Giovanni Gatti, sőt olykor maga a humanista király, Mátyás is, vitattak meg különböző kérdéseket, emendáltak kódexeket, végeztek csillagászati megfigyeléseket. Ez utóbbiak, s általában a természettudományok iránti érdeklődés egészen külön helyet biztosít Vitéz tudóscsoportja számára a korai akadémiai próbálkozások sorában.³¹

S hogy itt valóban az akadémiai gondolat jelenlétéről van szó, azt az is hitelesíti, hogy a résztvevők közül többen közvetlen kapcsolatban voltak az első itáliai akadémiákkal. Gatti és Regiomontanus előzőleg az Academia Bessariana összejöveteleinek a résztvevői voltak, s egyenesen a bíboros környezetéből érkeztek Esztergomba. Janus Pannoniusról pedig tudjuk, hogy 1458-ban Firenzében felkereste Argyropulost és Donato Acciaiuolit, a Chorus Achademiae Florentiae két vezető alakját, s feltételezhetjük, hogy részt is vett ennek a társaságnak a találkozásain. Legalábbis erre következtethetünk Vespasiano da Bisticcinak a beszámolójából, amely szerint Janus „beszélt és barátságot kötött az összes firenzei tudós férfiakkal”. Már ekkor, 1458-ban eljutott Careggibe, az Academia Platonica majdani színhelyére, ahol a nagy Cosimo fogadta, s nem kizárt, hogy

megfordult itt később, 1465-ben is, már az Academia idején – Ficínóval való személyes ismeretsége ugyanis ebből az évből datálódik.³²

Vitéz János budai, váradi, majd esztergomi tudós humanista társaságaiban joggal ismerhetjük fel tehát az első magyarországi akadémiai kezdeményezést; ezzel kell kezdenünk az akadémiai gondolat hazai történetét. A dolgok lényegére mindig oly kiválóan ráérző egykori mesterünk, Horváth János találóan nevezte a Vitéz környezetében folyó tudóstevékenységet „akadémiai humanizmus”-nak; Huszti József pedig, az utolsó olyan magyar humanizmuskutató, aki még mindenben lépést tartott a nemzetközi kutatás fejleményeivel, már Vitéz legkorábbi, budai csoportját is teljes joggal „akadémia-félé”-nek nevezte.³³ Kívánatos, hogy ez a felismerés tudományos közéletünkben, s különösen Akadémiánkban gyökeret verjen ezután.

Osztozva több korabeli itáliai akadémia sorsában, az első magyar akadémiai próbálkozást is politikai összeesküvés sodorta el, alapítójával, Vitézzel együtt. Az 1470-es évek végétől kezdve azonban új tudóscsoportosulás formálódik, ezúttal magának a királynak, Mátyásnak az udvarában. A központi személyiség minden bizonnyal Francesco Bandini volt, a firenzei platóni akadémia Budára költözött tagja, akinek a révén állandósultak a kapcsolatok Ficino és köre, valamint a budai olasz és magyar humanisták között, annyira, hogy megkísérelték magát a mestert is Magyarországra csalogatni – miként korábban, valószínűleg Janus kezdeményezésére, Mátyásnak Argyropulost már majdnem sikerült is Pannóniába költöztetnie.³⁴ Előadásunk keretei nem engedik meg, hogy részleteiben vizsgáljuk és mérleljük: mennyiben és milyen mértékben tekinthetjük akadémiai jellegűnek azt a virágzó intellektuális életet, mely a budai udvarban, nem utolsósorban a Corvina könyvtárhoz kapcsolódva kibontakozott. Óvakodnunk kell ugyanis attól, hogy összekeverjük az akadémiai tevékenységet az udvari reprezentációval. Több kiváló magyar és számos jelentős olasz humanistának – akik hosszú névsorának felmondásától most eltekintek – a rövidebb vagy hosszabb jelenléte, a symposion műfaj hazai megjelenése, az olasz akadémiai körrökkel való állandó kapcsolat felette valószínűvé teszik azonban, hogy Budán rendszeres akadémiai összejövetelek is voltak.³⁵ Az akadémiai gondolat mindenestre gyökeret eresztett magyar földön, hiszen nem sokkal a király halála és a legtöbb olasz humanista távozása után új, s immár bizonyos szervezettséggel bíró tudóscsoportosulás jelent meg a színen, a Sodalitas Litteraria Danubiana.

A kezdeményezés ugyan kívülről jött, s a résztvevők többsége még ezúttal sem magyar, mégis most már a magyarországi humanizmus szervezeten is bekapcsolódott az akadémiai mozgalom nemzetközi áramába. A társaság szervezője, Konrad Celtis, itáliai utazása során ismerkedett meg az Academia Platonica és az Academia Romana (más néven Sodalitas Romana) tevékenységével, s ezen

felbuzdulva tervezte egy platóni akadémia létrehozását Németországban. Először Heidelbergben hívott létre egy tudóstársaságot, majd elfoglalva 1497-ben a bécsi egyetem katedráját, nyomban megszervezte a Sodalitas Litteraria Danubianát is.³⁶ A társaság tagjai már ebben az évben egy kiadvánnyal léptek a nyilvánosság elé: Celtisnek dedikálva Bécsben közreadták az Apuleiusnak tulajdonított *De mundo seu cosmographia* című pszeudo-arisztotelészi művet. Az ajánló versek szerzői között több, Magyarországon működő külföldi humanista is helyet foglal, így Girolamo Balbi, Jan Šlechta, Augustinus Moravus Olomucensis; az elnök, vagyis princeps pedig magyar lett, ifj. Vitéz János veszprémi püspöknek, ekkor a bécsi püspökség adminisztrátorának a személyében. A Budán élő humanisták ez év végén Celtist a magyar fővárosba is meghívták, captatio benevolentiae-ként nem mulasztva el a szerémi borok emlegetését. A látogatásra sor is került, s létrejött így a Sodalitas budai filiáléja, contuberniuma, ahogy ők nevezték. E terminust gyakran alkalmazták az akadémiai csoportokra, Callimachus az 1440-es évek elején Vitéz házában összejött társaságot is így nevezte. De emlegetik a budai csoportot „coetus” néven is, mint a nagy cseh költő, Bohuslav Hasištejnski z Lobkovic teszi, aki egyik Jan Šlechtához írt levelében az „academia” fogalmát is alkalmazza rájuk, így búcsúzva barátjától: „Vale et tecum tota academia.” E budai sodalitas, contubernium, coetus vagy ha úgy tetszik, academia rendszeres összejöveteleiről a legjobbat szintén Lobkovictól tudunk, aki az 1502–1503. évi budai tartózkodása idején maga is élvezte – mint ő írja – Phoebus és Minerva budai tisztelőinek a társaságát.³⁷

A Sodalitasnak az 1510-es években nyoma vész, az azt követő néhány évtized tragikus eseményei pedig nem voltak kedvezőek az akadémiai mozgalom magyarországi továbbfejlődése számára. A további kutatásoknak kell még kimutatniok, hogy van-e valami bűvópatakszerű folytonosság a Sodalitas és a század 70-es éveitől új lendületet vevő magyar akadémiai mozgalom között. Ha azonban a Szatmári György pécsi rezidenciáján tartott tudós összejövetelekre, a Várdai Ferenc gyulafehérvári udvarában tömörülő humanistákra, a Jacobus Piso (a Sodalitas egykori tagja) és Georg Wernher majd Gyalui Torda Zsigmond közötti személyes és irodalmi kapcsolatokra gondolunk, akkor talán nem is látszik reménytelennek egy ilyen jövődő kísérlet. Az azonban már biztos, hogy az 1550-es és 60-as években Oláh Miklós érseki és kancellári környezetében már formálódóban van az a kiváló humanistanemzedék, melynek több tagja az 1570-es évek elején egy, az akadémiai tevékenység kétségtelen ismérveit magán viselő új tömörülést hoz létre.

Radéczy István egri püspök és királyi helytartó immár jól ismert pozsonyi tudósköréről van szó, mely a humanista főpap kertjében – ez már egy igazi hortus Musarum (múzsák kertje) –, egy Apollónnak szentelt hársfa árnyékában

tartotta összejöveteleit.³⁸ A legjelesebb résztvevők a nemzetközi akadémiai mozgalommal szoros kapcsolatban álló személyek. A legkiválóbb, Zsámboky János 1551-ben Párizsban Dorat tanítványa volt, s a Collège de Coqueret-ben, a francia akadémiai mozgalom bölcsőjében előadást is tartott, később pedig Padovában, Firenzében és Rómában bejáratos volt számos akadémiai társaságba, tartós barátságot kötve az olasz akadémiák olyan kiemelkedő tagjaival, mint a padovai Robertello, a firenzei Vettori, a római Fulvio Orsini.³⁹ Istvánffy Miklós, aki több verset is szentelt a híres hársfának és az ott találkozó humanisták csoportjának, padovai tanulmányai idején tagja volt annak a költői sodalitasnak, mely a Villa Nonianában, Pietro Bembo híres platánfája alatt találkozott – talán tőle származott a szimbolikus hársfa ötlete is.⁴⁰ A Pozsonyba települt kiváló flamand filológus, Nicasius Ellebodus pedig előzőleg Padovában Gian Vincenzo Pinelli már korábban említett, akadémiai felérő társaságának volt egyik legbensőbb tagja, kapcsolatait a padovai akadémiai körökkel élete végéig megtartva.⁴¹ Bár Istvánffy versei, a pozsonyi „hársfa-akadémiáról” szóló ismereteink főforrásai, elsősorban a csoport latin költői tevékenységét magasztalják – költeményben ez így is illik –, a megbeszélések a tudományok széles skáláját felölelheték. Hiszen Zsámboky és Ellebodus az antik szövegeknek, ez utóbbi különösen Arisztotelész műveinek a korban élenjáró kiadói és kommentátorai voltak. Egyúttal orvosok is, akárcsak pozsonyi költő barátjuk Purkircher,⁴² s tudunk természet-tudományi érdeklődésükről. Ezért is lehetett olyan jó barátjuk az 1573-tól 1588-ig Bécsben tartózkodó, de Magyarországra sűrűn ellátogató Clusius, a modern botanika egyik megalapítója, a pozsonyi kör amolyan külső tagja.⁴³ De tágabb értelemben a Radéczy-csoporthoz számíthatjuk a kor legműveltebb magyar főúrát, a polihistor Batthyány Boldizsárt, valamint Elias Corvinus bécsi egyetemi tanárt, Ellebodus és Purkircher egykori padovai tanuló társát, Batthyányval együtt alkímista kísérletek folytatóját, aki maga is verssel adózott a híres hársfának.⁴⁴ Bár státútumról, tagnévsorról, sőt még maguk alkotta állandó elnevezésről sem számolhatunk be, mégis a pozsonyi hársfa alatt tartott rendszeres tudós-összejöveteleket Vitéz János köre óta a legjelentősebb magyar akadémiai csoportosulásnak tekinthetjük.

Az egykorú erdélyi kezdeményezések vizsgálatát most mellőzve, a magyar akadémiai mozgalom következő nevezetes állomásaként az 1580-as évek második felében Wittenbergben működő magyar társaságot kell említenünk. A Luther és Melanchthon városában tanuló magyar diákok 1555 óta létező coetusa az érdekvédelmi és szociális teendők mellett kezdettől fogva nagy súlyt fektetett tagjainak önképzésére, s ezért rendszeresítette a vitagyakorlatokat, elsősorban teológiai kérdésekről.⁴⁵ A nyolcvanas években azonban tevékenysége átmenetileg magasabb, tudományos színvonalra emelkedett, talán annak köszönhetően,

hogy ekkor a kiváló képességű hallgatók nagyobb száma volt jelen egyszerre. Az sem mellékes, hogy míg magyar főúri és nemesi ifjak korábban csak elvétve fordultak meg a wittenbergi egyetemen, addig 1586 és 1589 között több ilyen hallgatóról is tudunk, akik minden bizonnyal vállalták a társaság igényesebb munkájához elengedhetetlen anyagi terheket. Itáliában is megfigyelhető, hogy olykor egy mecénási szerepre vállalkozó előkelő diák kezdeményezi akadémia vagy akadémiaféle csoport létrejöttét. Ilyen szerepet tulajdoníthatunk az 1587-ben Strassburgból Wittenbergbe érkező Forgách Mihálynak, akinek a nagybátyja, Forgách Imre számos tehetséges diákot taníttatott ekkor ugyanitt, s viselte több, ezekben az években Wittenbergben megjelent tudós kiadvány, például az úgynevezett Zrínyi-album megjelenésének a költségeit.⁴⁶ Mindenesetre az ő megjelenésével és fellépésével kezdődik a társaság életének egy addig szokatlan, új megnyilvánulása: az akadémiai beszédek tartása. Láthattuk, hogy a század második felére a különböző tudományos kérdésekről szóló akadémiai előadások és azok vitája alkotta az akadémiai tevékenység főformáját. A wittenbergi magyar coetusból öt ilyen beszédet ismerünk 1587 és 1589 között, valamennyi nyomtatásban is megjelent. Közülük csak egyetlen teológiai tárgyú, a többi mind filozófiai, természetfilozófiai, morálfilozófiai jellegű, semmi köztük tehát a lelkészképzést elősegítő szokásos disputációs gyakorlatokhoz. Figyelemre méltó, hogy előadók egy kivétellel nem papi pályára készülő mezővárosi polgárok, hanem nemesek.⁴⁷ A kezdeményezésnek komoly visszhangja lehetett, mert 1589-ben Matthaues Dresser lipcsei professzor az egyik magyar diák hazatérése alkalmával írott búcsúlevelében nem győzi magasztalni a coetus tagjainak az eruditio és a sapientia érdekében rendszeresített szónoklásait és vitatkozásait.⁴⁸

Az öt wittenbergi akadémiai előadás közül az elsőt és az utolsót maga Forgách Mihály tartotta, az egyiket a peregrinációról, a másikat *De magnanimitate* címen.⁴⁹ Ez utóbbi témáról ugyanilyen címen III. Henrik palotaakadémiáján is elhangzott egy előadás, ami szintén tanúsítja, hogy Forgách és társai kezdeményezése az akadémiai próbálkozások összefüggésébe illeszkedik.⁵⁰ A jövő szempontjából Forgách legjelentősebb lépése azonban az volt, hogy Wittenbergből levelet írt az európai késő humanizmus koronázatlan királyához, Justus Lipsius-hoz, aki azt nemcsak válaszra méltatta, de válaszlevelét 1590-ben, összegyűjtött levelei második kötetében ki is nyomtatta.⁵¹

A méltán híres levél 1592-ben vált Magyarországon ismertté, amikor Forgách immár Itáliából hazatérőben, nagybátyjának, Imrének trencsényi várában vendégeskedett. Ide sietett a Lipsius-levelek kinyomtatott kötetével a Strassburgból nemrég hazatért Révay Péter, a magyar szent korona első történet- és elméletírója, valamint az ifjú Rimay János, aki mindenki másnál jobban fel-

ismerte a Forgáchhoz írt levél jelentőségét.⁵² Lipsiusnak ugyanis éppen a művelt, sőt rafináltan művelt fiatal magyar báró levele szolgáltatott ürügyet arra, hogy megfogalmazza az igazi nemességről és az arisztokrácia hivatásáról szóló állásfoglalását. Korábban ugyanis nem sokra becsülte az uralkodó osztály tagjait, s ezért újdonságnak számított kijelentése, mely szerint innen kell hogy kikerüljenek „az állam kormányzására hivatott férfiak”. Ennek azonban az igazi nemesség az előfeltétele, melyet nem az ősök dicsősége, hanem csak a „studia litteraria ac sapientiae” biztosíthat. A „vera nobilitas” humanista gondolata már régóta ismert volt Magyarországon, de azt a magyarok, különösen a reneszánsz világában felnőtt főnemesek nem tudománnyal, hanem vitézséggel igyekeztek kiérdemelni. Az 1592 augusztusában Trencsénben találkozó, jó részt fiatal arisztokratákból álló, politikai elhivatottságot érző, de leendő szerepére nem a katonai pályán, hanem humanista tanulmányok útján felkészülő társaság joggal érezte bátorításnak és igazolásnak a nagy tudós üzenetét. Annál is inkább, mert úgy érezték, ez az üzenet egyenesen nekik, magyaroknak szól. Lipsius ugyanis külön felfigyelt arra, hogy az oly szívesen fogadott levél éppen egy magyar arisztokrata ifjútól érkezett. Ezt Forgách hangsúlyozta is levelében: „tudd meg, hogy a mi, magát inkább Marsnak mint Pallasnak szentelő nemzetünk körében is vannak, akik téged tisztelnek, csodálnak, becsülnek”, amit Lipsius ezzel a lelkes kérdéssel fordított vissza magyar híve dicséretére: „Mars uralma alatt álló, eldugott vidéketek is ily pallasi ivadékokat (palladius proles) terem s nevel?”

A régi toposz, mely szerint a magyarok inkább a fegyverforgatásnak, mint a tudománynak élnek, új értelmet nyert: Mars nemzetét Pallas ivadékainak, egy, a nemességből verbuválódott humanista elitnek kell vezetnie, erre a hivatásra pedig az irodalom és a tudomány művelésével kell felkészülnie. Szerencsés fogalmazásával a németalföldi humanista a kis trencsényi társaságnak, valamint távol levő elvbarátaiknak a titkos gondolatát, sejtését mondta ki.

S ezzel elérkeztünk a magyar akadémiai mozgalom újabb állomásához. A két Forgách, Révay és Rimay nem vezettek ugyan jegyzőkönyvet, s arról sem tudunk, hogy valami szabályzatot szerkesztettek volna, mégis találkozójuk hasonlít egy reneszánsz kori akadémiaalapításhoz. Emlékezzünk rá, az olyan nagy jövőjű akadémiaikat, mint a Linceit, vagy a Leopoldinát is csupán négyen, szűk magánkörben alapították. Rimaynak, az összejövetel színhelyéről, 1592. augusztus 20-án Lipsiushoz írt leveléből, melyben beszámol megbeszélésükről, mindenesetre már valamiféle csoporttudatra következtethetünk.⁵³ „A mi csapatunk”-nak (nostra turba) nevezi társaságukat, s hogy ezen nem néhány barát alkalmi együttlétét érti, azt világosan bizonyítja, hogy három év múlva, Darholcz Kristófhhoz írt híres ajánlólevelében nevüket újra felsorolja, újabbakat

csatolva hozzá, köztük az Istvánffy Miklósét, a pozsonyi kerti összejövetelek egykori résztvevőjét, utalva a „hozzájuk hasonló humán stúdiumokkal foglalkozók családjá”-ra.⁵⁴ Most azonban már néven is nevezi a csoportot, mégpedig a lipsiusi formulával: proles palladius – Pallas ivadéakai. Cselekvésük vezérfonalának, amolyan programiratnak magát a híres levelet tekintették, amit ékesen bizonyít, hogy azt Bocatius Jánossal versebe átírtatták.⁵⁵ Megbeszéléseik tárgya is a lipsiusi programmal volt összhangban: Rimay leveleinek tanúsága szerint főként az erkölcsfilozófia és a politikai elmélet kérdéseiről cseréltek eszmét.

Pallas magyar ivadékaikról találkozóról keveset tudunk, ezeket az érdekeltek lakhelyeit elválasztó távolság meg is nehezítette. Rimay, Darholczhoz írt említett levelében utal azonban összejövetelekre, melyek minden bizonnyal Sáros megye udvarházaiban lehettek. A kör tagjai közül ugyanis többen itt laktak, egymástól néhány óra távolságra, így maga Darholcz s tudós udvari papja: Tolnai Balog János, az eperjesi iskolarektor Bocatius, az egyik wittenbergi akadémiai előadás szerzője, Péchy Zsigmond, s gyakran megfordult érrefelé apja hertneki házában maga Forgách Mihály is. Sőt, 1592 és 1594 között gyakori vendég volt Sárosban a kor legnagyobbja, Balassi Bálint, aki a nővérénél nevelkedő kisfiát járt ide látogatni.

Venus és Mars költője, akiből ekkorra már Mars és Pallas követője lett, a braunsbergi kollégiumot megjárt, Machiavellit olvasó s a politikai elmélet iránt érdeklődő Balassi úgy jelenik meg Rimay írásában, mint a Pallas magyar ivadékaiból formálódó akadémia princepse. Legalábbis Rimay ilyenné igyekezett őt minősíteni a Darholczhoz címzett levélben, melyről tudjuk, hogy nem más, mint a hősi halált halt költő emlékének adózó epicédium bevezető írása. A levélben felsorolt Pallas-ivadékok is abban az összefüggésben jelennek meg itt, mint akik „az ő (ti. Balassi) természetes dicsőségének örök emlékezetre méltó örökösei lesznek”. A dicsőség nemcsak azért illeti meg Balassit, mert megfelelt a lipsiusi eszménynek, s tudós főnemesként „ingadozó és csaknem összeomló államunk hatalmas tartóoszlopa” volt, hanem azért is, mert nyelvünket „retorikai mézzel itatta át, és az ékesszólás csúcsára emelte”.

S ezzel elérkeztünk az akadémiai gondolat legfontosabb állomásához: az anyanyelv kiművelésének az igényéhez és programjához. Az olaszokhoz, franciákhoz képest viszonylag későn, de végül nálunk is napirendre került, akadémiai szinten is, a latinról a magyarra való áttérés. Régóta létezett ekkor már magyar nyelvű irodalom, de nem volt magyar ékesszólás, a magyar művek nyelve nem versenyezhetett a klasszikus latin kifejezőképességével, nem itatta még át a „retorikai méz”. A magyarországi akadémiai mozgalomban ezért is maradt uralkodó egészen az 1590-es évekig a latin nyelv, s csak Pallas magyar

ivadékainál jelentkezik a kétnyelvűségre való áttérés, majd pedig Balassi példájára, illetve Rimay kezdeményezésére az anyanyelv kizárólagosságára való tudatos törekvés.⁵⁶

A magyar nyelv kiművelésének az igénye Pesthi Gábortól kezdve Sylvesteren, Bornemiszán át Balassiig immár több évtizedes múltra tekinthetett vissza, de csak Balassi életműve, elsősorban a Júlia-ciklus s az azt követő verstermés szolgáltatott igazi bizonyosságot arra, hogy „a mi nyelvünket is, mely különben igen érdes, tisztesebb ruhába” lehet öltöztetni. Ennek felismerésével Rimay nyomába lépett a XVI. századi olasz akadémiáknak, valamint a Pléiade-nak és az azt követő francia akadémiai mozgalomnak, kortársa lett a hasonló spanyol és angol törekvéseknek, s megelőzte a németeket, ahol nemsokára Opitz fog hasonlót hirdetni. Miként az olaszok Petrarcat, a franciák Ronsard-t, a spanyolok Garcilaso de la Vegát, úgy most Rimay Balassit emeli a modell rangjára. Ennek elméleti kifejtését Rimaynak egy másik, immár magyar nyelvű, pontosan nem datálható írása, a reneszánsz kori magyar akadémiai mozgalom legértetebb dokumentuma, de sajnos egyúttal hatyúdala is, a Balassi versei elé írt előszó tartalmazza.⁵⁷

A XVI. századot mint a tudományok kiadásának és mint „kinék-kinék honjabeli nyelve” megékesedésének korszakát jellemzi, vagyis éppen azt emeli ki, ami az akadémiai mozgalom legfőbb célja és érdeme volt. S hogy ez az „ajándék” a magyar nyelvnek is osztályrészüil jutott, azt éppen „a néhai nagyságos Gyarmathy Balassa Bálint uram... tudományos elméjébül irt tudós éneki” tanúsítják. A költészet úgy, ahogy azt Balassi művelte, Rimay szerint – az olasz és francia akadémiaák platonizáló felfogásával megegyezően – tudomány, melyben a költő „mind az teológiának... tündöklő fényes aranyát s mind az filozófiának... nektárját... igen benne hadta”, s ezáltal „az mi szükséges, fogyatkozott, Parnassus hegyére ez előtt nem érkezhett magyari nyelvünket... arra az értékre, arra az bátorságra, becsületre s értelemre... emelt[e], hogy az Helikon erdejének kies árnyékában éneklő s beszélő Múzsák szavát is értheti, s tudhat is már velek beszélgetni”. Íme, a klasszikusokkal egyenértékű, magyar nyelvű tudós költészet eszményének a megfogalmazása, az Accademia Fiorentina, a Pléiade, az Académie de poésie et de musique programjának magyar megfelelője.

A magyar akadémiai mozgalom, párhuzamosan haladva a fejlettebb országokéval, elérkezett a XVI. század végére a szervezett, szabályos akadémiaalakulás küszöbéig. Szerény eredményei ellenére nincs is nagyon elmaradva Európa többi nemzetétől. Nem számítva Itáliát, egyedül Franciaországban jöttek létre akadémiaák a XVI. században, de ott is csak 1570-től kezdve, s ezenkívül csupán Spanyolországból ismerünk szabályos akadémiaát, először 1490-ből.

Angol, német, lengyel földön a reneszánsz kori akadémiai mozgalom csak a magyarokéhoz hasonló, még formátlan csoportosulásokat, az akadémiai gondolat lassú érlelődését tanúsító kísérleteket tud felmutatni. Ha viszont a kezdeteket, Vitéz János contuberniumát nézzük, akkor egy meglepően korai kezdeményezéssel büszkélkedhetünk.

Ez persze nem kárpótol a döntő lépés, az akadémiaalapítás elmaradásáért. Rimay társasága után több mint egy évszázados szünet következett, nem a szellemi, intellektuális munkában, csak annak akadémiai formájában; a XVI–XVII. században azonban az akadémiaák bizonyultak a tudomány legfontosabb szervező erőinek, s nekünk éppen ezt kellett nélkülöznünk. Hiányzott az alapvető feltétel: megfelelő számú, biztos egzisztenciájú tudós intellectuel egymástól elérhető távolságban való folyamatos tartózkodása. Enélkül intézményes jellegű akadémia még magánkörben sem jöhetett létre. Nemzeti célokat szolgáló állami akadémiaának pedig még a gondolata sem merülhetett fel.

Bár a korai magyar akadémiai mozgalom és a XVIII. században kezdődő újabb akadémiai törekvések között a kontinuitást nem állíthatjuk helyre, mai akadémiaink előzményeként, az akadémiai gondolat hazai őstörténeteként számunkon kell tartanunk és megbecsülnünk a XV–XVI. századi elődök erőfeszítéseit, Vitéz Jánosét, Zsámboky Jánosét, Forgách Mihályét, Rimay Jánosét és a többiekét, akik másfél évszázadon át, ha szűk körben is, biztosították a studia litteraria ac sapientiae korszerű színvonalát Magyarországon.